RELEVANTNOSŤ PRAGMATIZMU PRE BIOETIKU

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: The Relevance of Pragmatism to Bioethics FILOZOFIA 62, 2007, No 3, p. 235

The paper explores philosophical prerequisites for a special bioethical conception and an approach based on pragmatism. It argues that the characteristic features of classical pragmatism, such as naturalism, experimentalism, Dewey's logic as a method of inquiry and solving life problems, humanism, resolution of individual/community dualism as well as the main features of pragmatist ethics (anti-dogmatism, antiauthoritarianism), and even some others (fallibilism, creative social intelligence and cooperation) all may well serve as highly relevant points of departure and tools for dismantling complex bioethical issues. In conclusion it gives a brief outline of how pragmatist bioethics, being still in its *statu nascendi*, takes into account some of the contemporary topical problems.

Keywords: Naturalism – Experimentalism – Humanism – Intelligence – Community – Pragmatist bioethics – Clinical pragmatism

Súčasná renesancia pragmatizmu priniesla okrem iného aj jeho "aplikácie" do oblastí, ktorými sa klasickí pragmatisti, pochopiteľne, nemohli zaoberať. Vďaka tomu však neopragmatizmus drží krok so súčasným filozofickým dianím a vnáša do "filozofickej konverzácie ľudstva" vlastné aspekty a perspektívy. Zaujímavé príspevky a podnety sa týkajú nielen mnohých oblastí filozofie, ale aj celého spektra sociohumanitných vied – metodológie, práva, ekonómie, antropológie, religionistiky, literárnej vedy atď. Je celkom prirodzené, že mimo pozornosti filozofie pragmatizmu neostáva napríklad ani ekofilozofia [23] a bioetika. Aj keď sa v súčasnosti bioetickej problematike systematickejšie venuje viacero autorov tejto školy (pozri [1]; [2]; [20]; [23]), pragmatizmus zatiaľ ani zďaleka nefiguruje medzi hlavnými bioetickými koncepciami, ktorými sú deontológia, utilitarizmus, etika cností, resp. feminizmus ako postmodernistická alternatíva (pozri [3]; [4]; [5]).

Filozofia pragmatizmu však ponúka bioetike celé spektrum východísk, ideí a konceptov, ktorých využitie je ešte len v začiatkoch a ktoré tu môžeme načrtnúť iba v niektorých

¹ Pozri napr.: Baert, P.: Philosophy of the Social Sciences: Towards Pragmatism. Cambridge: Polity Press 2005; Khalil, E. L.: Dewey, Pragmatism, and Economic Methodology. New York and London: Routledge 2004; Morales, A. (ed.): Renascent Pragmatism: Studies in Law and Social Science. Burlington, Vermont: Ashgate 2003; Alberstein, M.: Pragmatism and Law. Aldershot, England: Ashgate 2002; Coleman, J.: The Practice of Principle: Defense of Pragmatic Approach to Legal Theory. Oxford: Oxford University Press 2000; Davaney, S. G.: Pragmatic Historicism: A Theology for the Twenty-First Century. Albany: State University of New York Press 2000; Hemming, J.: Instead of God?: A Pragmatic Reconsideration of Religion and Values. London: Marion Boyars 2000; Fluck, W. (ed.): Pragmatism and Literary Studies. Tübingen: G. Narr 1999.

² Bioetické otázky sa dostali do pozornosti pragmatistov už pomerne dávno, takmer súčasne so vznikom bioetiky ako disciplíny. Pozri napr. [24].

hlavných rysoch. Vychádzame pritom z toho, že bioetika – napriek svojej špecializovanosti, konkrétnosti, exaktnosti, aplikovanosti atď. – má svoj imanentný filozofický rozmer. Čím je tento rozmer silnejší, fundovanejší, tým lepšie pre bioetiku.

1. Pragmatizmus je naturalizmus. Najširším filozofickým rámcom pragmatizmu pre bioetiku je naturalizmus. Nejde len o to, že evolucionizmus a darvinizmus boli jednými z kľúčových inšpirácií vzniku pragmatizmu v harvardskom Metafyzickom klube (1872 – 1876). Ide skôr o to, že pojmy prírody a života vôbec (a ľudského života zvlášť) sú v tejto filozofii obsiahnuté vďaka širšiemu domácemu americkému filozofickému kontextu. "Americký naturalizmus je špecifický myšlienkový prúd, ktorý... má identifikovateľnú históriu a vlastný okruh záujmov... Americký naturalizmus, ako sa rozvinul v dvadsiatom storočí, má niekoľko zdrojov. V mnohých smeroch je výrazom typických vlastností, ktoré hrali po stáročia kľúčovú rolu v americkej kultúre. Napríklad napriek faktu, že náboženstvo a náboženský svetonázor sú súčasťou americkej kultúry, rovnako je pravda, že našej spoločnosti bola vždy vlastná aj iná, oveľa menej špekulatívna a menej abstraktná stránka. Všeobecne sa hovorí, že Amerika je a vždy bola rozhodne praktická, zaujímajúca sa pragmaticky oveľa menej o posmrtný a oveľa viac o materiálny a každodenný život. V kultúre ako celku sa táto črta často spája s antiintelektualizmom, ale aj v intelektuálnych kapitolách amerických kultúrnych dejín nachádzame podobný obrat od nadprirodzených k prirodzeným a materiálnym záležitostiam. Uvážme len vplyv filozofického materializmu, prírodných vied, humanizmu a "voľnomyšlienkárstva v čase Amerického osvietenstva a Revolúcie" ([6], 10 –11; pozri aj [25], 123 – 136).

Pragmatistický naturalizmus je vlastne filozofia života, filozofická antropológia a "filozofia biológie" v jednom. Nie je však kompatibilný ani s "filozofiou viery" (alebo s "filozofiou náboženstva"), aj keď sa to môže zdať na prvý pohľad čudné či eklektické. Nesmieme zabúdať, že jadrom pragmatizmu je "antidualizmus", čo znamená "sústredené úsilie prekonať také dualizmy, ako sú subjekt a objekt, skúsenosť a príroda, myseľ a telo, povinnosť a túžba, jednotlivec a spoločnosť, škola a spoločnosť, dieťa a učenie, prostriedky a ciele, morálne hodnoty a veda, náboženské a svetské, duchovné a materiálne, Boh a svet", teda riešenie "dualizmu ideálneho a reálneho", ako ukazuje Steven C. Rockefeller na príklade Deweyho filozofie ([7], 2). Rovnako Jamesova filozofia viery mobilizuje všetky psychické sily človeka (dokonca až "parapsychologické") v záujme terapie jeho celkového stavu, nielen telesného, ale aj morálneho a sociálneho. V prípade bioetiky to napríklad vylučuje dualizmus medzi poňatím zdravia ako biologickej záležitosti a ľudskej dôstojnosti ako duchovnej a etickej záležitosti, skôr naopak, pragmatistické filozofické východisko vytvára predpoklady efektívneho spojenia oboch.

Pragmatistom ide o rovnováhu a integráciu jedinca s prostredím, nie o podriadenie sa prvého druhému ani o podriadenie si druhého prvému. Človek sa v prírode nachádza "nehotový", no vývojaschopný. Naše vlastnosti a schopnosti sú rozvinutou, zdokonalenou formou našich reakcií na prostredie a produktom riešenia tých istých problémov, ktoré majú ostatné živé bytosti na zemi. Týmito vlastnosťami sa síce človek odlišuje od ostatnej živej prírody, ale to neznamená, že prestáva byť živým organizmom. Pragmatisti zakotvujú aj psychológiu vo fyziológii a v interakcii organizmu s prostredím. Človek je bytosť návykov a návyky ako výsledky sociálnych podmienok a požiadaviek konštituujú subjekt (Ja). Pragmatizmus v oblasti filozofie človeka znamená, že človek sa chápe predovšetkým ako

prakticky skúmajúca a konajúca bytosť. Kategórie dobra a úžitku, krásy a pôžitku majú takpovediac prednosť pred kategóriami pravdy a poznania, resp. tie posledné dve sú len súčasťami a formami prvých v prúde našej životnej skúsenosti.

1.1 Naturalizmus je experimentalizmus. Ďalšou črtou pragmatistického naturalizmu, ktorá je produktívna z hľadiska formovania vlastnej bioetickej koncepcie, je experimentalizmus (či ešte širšie, "experiencializmus"). Ide vlastne o pragmatistický variant empirizmu (tzv. radikálny empirizmus Jamesa a Deweyho), ktorý ontologicky zakotvuje ľudskú skúsenosť v prírode. Skúsenosť zahŕňa jednotu reálneho a ideálneho, faktov a hodnôt. Ideálne sa chápe ako reálna potencialita, nie ako konštrukcia rozumu odtrhnutého od skúsenosti a projektovaná do samostatného, nemenného sveta. Skúsenosť je to, čo sa žije, nielen jej "výťažok" v podobe múdrosti, overených a vyskúšaných poznatkov, bežných či vedeckých. Skúsenosť je dynamická, plná udalostí, aktívna a nestabilná. Je kontinuálna, historická, konkrétna (kvalitatívna, jedinečná), experimentálna, ale aj praktická, sociálna, komunikatívna a plná významov.

Ľudský život sa odohráva v rovine "primárnej skúsenosti", ktorou sme bezprostredne "ponorení" do prírodného bytia. V tejto rovine konáme, riešime životné problémy, rozhodujeme sa tak, že používame svoju praktickú inteligenciu alebo tzv. zdravý rozum. Zároveň tým vytvárame základné sociálne štruktúry a formy života, ako sú rôzne formy primárnych spoločenstiev (rodina, obec a pod.) a ich existenčné funkcie. Produktom primárnej skúsenosti sú aj elementárne pravidlá sociálneho života, ako sú zvyky, konvencie, tradície. Naše pôvodne prírodné bytie sa tak socializuje a primárnou podobou bioetiky sú tu rôzne "sociálne praktiky", ktoré vznikajú spontánne a nevyhnutne pri riešení základných problémov ľudského života, jeho zrodu, udržania aj ukončenia (narodenia, zdravia, smrti atď.). Až na základe systematickejšej a zámernej reflexie (tradične nazývanej "teória" či širšie "ideológia") vznikajú špecializované sociálne inštitúcie (štát, škola, nemocnica atď.), ktoré predstavujú "sekundárnu skúsenost". Zmyslom tejto sekundárnej skúsenosti a jej foriem však nie je nič iné ako inteligentnejšie riešenie tých istých problémov ľudského života. Bioetika neprestáva byť formou "sociálnych praktík", stáva sa však inštitucionalizovanou a sofistikovanejšou, pretože využíva sekundárne formy skúsenosti a reflexie. Každá reflexia skúsenosti je kontextuálna, má určité pozadie, ktoré je tvorené selektívnymi záujmami aktérov.

1.2 Deweyho spojenie *biosu* a *logosu*. John Dewey chápal logické myslenie v kontinuite s biologickými funkciami živého organizmu, aj keď prvé neredukoval na druhé. Ich analógia spočíva v tom, že aj jednoduchý živý organizmus sa vo svojom prostredí správa výberovo, teda "logicky": keď nájde priaznivé podmienky, volí si ich a potvrdzuje; v prípade negatívnych podmienok ich odmieta, resp. modifikuje – v oboch prípadoch teda robí ich "klasifikáciu" a "definuje" si ich. Dewey teda nezakotvil racionalitu a logiku v "čistom rozume" ako Kant ani v absolútnom duchu ako Hegel, ale v organickom prostredí. Preto jeho logiku možno nazývať "naturalistickou logikou". Dewey sám v *Logike* vysvetľoval: "Termín "naturalistický" má mnoho významov. Vo význame, v ktorom ho používam tu, znamená na jednej strane to, že niet žiadneho prerušenia kontinuity medzi procesom skúmania a biologickými a telesnými procesmi..." ([8], 26).

Logika je nástrojom na skúmanie a riešenia životných problémov. Štruktúra logiky poskytuje modely, podľa ktorých máme postupovať v myslení i konaní. Slúži teda zároveň ako metóda. U Deweyho je logika modelom skúmania a vedeckou metódou v najširšom zmysle. Už Peirce chápal vedu ako metódu skúmania, ktorá je otvorená, sebakritická, ob-

jektívna a sebakorigujúca. Dewey v *Logike* ponúkol model, ktorý má širšiu platnosť a nachádza svoje uplatnenie aj pri riešení súčasných bioetických otázok (pozri [1], 18 –29):

1. uvedomenie si pocitu nejasnosti, nespokojnosti, ktorý prichádza z bezprostrednej skúsenosti; 2. lokalizácia a definícia problému; 3. navrhovanie hypotéz a variantov riešení problému; 4. zdôvodňovanie a projektovanie dôsledkov jednotlivých navrhovaných riešení (myšlienkové experimenty) a voľba jedného z riešení; 5. testovanie zvoleného riešenia v konaní (verifikácia). Výsledné riešenie akéhokoľvek problému vrátane bioetického teda nie je ľubovoľné, ale zdôvodnené, je "závislou inferenciou", avšak nie je to čosi hotové a raz navždy dané. Všetko sa môže stať predmetom nového skúmania a ďalšej rekonštrukcie. Túto inštrumentálnosť a otvorenosť pragmatistickej metódy v bioetike nepochopili a kritizovali viacerí ako jej "bezprincipiálnost*". Napríklad L. Kass napísal: "Pragmatizmus sa iba pýta, či bude metóda fungovať efektívne a spoľahlivo, koľko to bude stáť, či to prinesie viditeľnú telesnú ujmu a kto sa bude sťažovať, keď v nej budeme pokračovať... Možno ma pragmatisti dokážu presved-

čiť, že by sme mali opustiť hľadanie principiálnych zdôvodnení, lebo ak budeme dôverovať situačným rozhodnutiam ľudí a ich bezprostredným reakciám, všetko bude v poriadku" ([9], 25 – 26). Je to inak. Logika, ba dokonca aj etika pragmatizmu skutočne môžu mať prívlastok "situačná", resp. "existenčná", pretože ide o skúmanie a riešenie konkrétnych situácií a prípadov – a z tohto hľadiska majú blízko k jednej z metód bioetiky, kazuistike (pozri [1], 73 – 83). Avšak nemožno prehliadať, že Deweyho logická metóda a model skúmania neašpirujú ani na univerzalitu, ani na istotu. "Deweyho biologicky inšpirovaný pragmatizmus smeruje skôr k "rozumnosti"... Existuje tu trvalé kontinuum inteligencie. Každý druh skúmania musí rozvíjať štandardy a postupy konzistentné so svojím predmetom a svojimi cieľmi" ([10], 52). Ak nám skúsenosť hovorí, že príroda a *bios* sú pluralitné, naša inteligencia a *logos* musia byť kreatívne.

2. Pragmatizmus je humanizmus. Pragmatistický naturalizmus nevylučuje, ale naopak zahŕňa v sebe humanizmus v tom zmysle, že mu ide o riešenie ľudských problémov v tomto ľudskom svete prostredníctvom vlastného ľudského úsilia bez spoliehania sa na iné, vonkajšie sily či procesy. Pragmatistický humanizmus znamená orientáciu na "konštrukciu dobra" ([11], 203 – 228) človekom pre človeka, teda na akcentovanie významu kultúry v najširšom zmysle, t. j. kultúry zahŕňajúcej prax, technológiu, vedu, morálku, výchovu a vzdelávanie atď., avšak nie v dualistickom protiklade k prírode. Presnejšie, skôr mu ide o kultiváciu prírody pre ľudské potreby, pričom metódou je takisto deweyovská

tvorivá inteligencia. Dualizmus prírody a kultúry, faktov a hodnôt, materiálneho a duchovného, existujúceho a vytváraného, prostriedkov a cieľov, profánneho a sakrálneho tu nemá miesto. Tento humanizmus si nemôžeme zamieňať ani s tradičným či moderným antropocentrizmom, pretože u všetkých klasikov pragmatizmu nachádzame dostatočný rešpekt k tomu, čo človeka presahuje, či už je to kozmos (Peirce), psyché (James), alebo príroda (Dewey). Pragmatistický humanizmus nezahŕňa len pohľad na človeka, zakotveného v prírodnom svete, s ktorým je človek v mnohostranných "transakciách" prostredníctvom vlastnej kultúrnej aktivity, ale aj pohľad na svet ako to, za čo sme zodpovední ako za svoj ľudský produkt. "Obyčajne si myslíme, že realita stojí pred nami hotová a úplná a že náš intelekt má iba jedinú jednoduchú povinnosť – opísať ju takú, aká je" ([12], 276). Nie je to tak. V duchu Jamesovho radikálneho empirizmu musíme povedať, že svet, v ktorom žijeme, je poznačený už len tým, že sa v ňom nachádzame. Neexistuje pre nás jeden svet mimo nás a druhý, v ktorom žijeme.³ Inými slovami, pre nás existuje iba jeden svet – ten, v ktorom žijeme – a ten musí obsahovať "ľudské prvky" vo všetkom, čo robíme, nech sú to už naše predstavy, pocity, pojmy, alebo veci, ktoré vytvárame. "Keď hovoríme o skutočnosti "nezávislej" od ľudského myslenia, zdá sa, že niečo také je veľmi ťažké nájsť. Redukuje sa to len na predstavu toho, čo vstupuje do skúsenosti a čo ešte iba treba pomenovať, alebo na predstavu nejakej pôvodnej danosti v skúsenosti, ktorá v nej bola prítomná ešte predtým, ako vzniklo akékoľvek presvedčenie či ľudská koncepcia" ([12], 272). Skutočnosť vždy nachádzame "už nejako spotvorenú" ([12], 273). Skutočnosť je pluralitná, otvorená, je to pole našej aktivity a príležitosť pre našu kreativitu, nie pasívny objekt, ktorý nás limituje a kladie nám prekážky. "Na strane pragmatizmu máme svet iba v jednom vydaní, neukončenom, všade sa vyvíjajúcom, zvlášť tam, kde pôsobia mysliace bytosti" ([12], 277). A pre nás, ľudí, je podstatný práve svet, v ktorom žijeme, žiadny iný. Tento svet je zároveň "náš" svet v tom zmysle, že bez našej existencie by nebol taký, aký je. Jednotu naturalizmu a humanizmu v pragmatizme pregnantne formuloval najvýznamnejší Deweyho žiak S. Hook. Podľa neho je to "filozofia naturalistického humanizmu, ktorá považuje človeka za integrálnu, ale špecifickú súčasť prírody, plne za bytosť prirodzeného pôvodu a prirodzených cieľov..." ([13], 197). Je to filozofia, "ktorá poskytuje adekvátnu a plodnú bázu sociálnej rekonštrukcie, ktorá je podstatná pre vytvorenie prvkov ľudskej dôstojnosti v globálnom rozmere" ([13], 197).

2.1 Indivíduum a komunita. Filozofia pragmatizmu úspešne prekonáva aj ďalší tradičný dualizmus, relevantný pre riešenie bioetických problémov, a to vzťah indivídua a spoločnosti. Pragmatistický humanizmus je "sociálny" humanizmus. Indivíduum je dôležité a v konečnom dôsledku je kantovským cieľom, o dobro ktorého ide, avšak žiadne ľudské indivíduum neexistuje inak ako skrz-naskrz sociálna bytosť. Túto starú aristotelovskú ideu sociality indivídua v pragmatizme najoriginálnejšie a najradikálnejšie rozvinul G. H. Mead. Podľa neho je indivíduum čiastočkou, mikrokozmom sociálneho makrokozmu, čím sa nevylučuje jeho vnútorné, privátne *Ja*. Avšak svoje pravé *Ja* nadobúdame a prejavujeme primárne v sociálnych rolách, ktoré zaujímame a realizujeme v spoločnosti/komunite ako "generalizovanom druhom". Toto sociálne *Ja* je "sociálnym objektom" a Mead ho odlišuje aj konceptuálne ako *Mňa* (pozri [14]). Mead sa stal touto svojou koncepciou jedným zo zakladateľov sociálnej psychológie, preto si netreba myslieť, že socialita indivídua je iba

³ Na tento aspekt radikálne upozornil oxfordský pragmatista F. C. S. Schiller (1864 – 1937), ktorý svoju koncepciu otvorene nazýval "humanizmus" a z ktorého čerpal aj W. James.

"vonkajšia". Dewey, v mnohom inšpirovaný Meadom, to vyjadril takto: "Neexistujú jednotlivci, čo by neboli členmi nejakých spoločenstiev, či už rodinných, ekonomických, náboženských, politických, umeleckých, edukačných. Je absurdné predpokladať, že väzby, ktoré ich držia pokope, sú iba vonkajšie a neprenikajú do mentality a charakteru, utvárajúc tak rámec osobných dispozícií" ([15], 251).

Z takejto koncepcie indivídua vyplýva, že rovnako dôležitá je aj spoločnosť, presnejšie komunita. Komunita ako spoločenstvo indivíduí, dobrovoľne a slobodne kooperujúcich, vytvárajúcich a rešpektujúcich svoje pravidlá, je dokonca demokratickým ideálom pragmatistov. Podľa Deweyho, podmienkou komunity je spoločná aktivita a spoločné hodnoty. Komunitou teda nie je akékoľvek spoločenstvo ľudí, ale iba to, ktoré sa vyznačuje určitými kvalitami svojich sociálnych praktík a vzťahov, a to napr. takými, ktoré umožňujú na jednej strane participáciu, komunikáciu a kooperáciu indivíduí, na druhej strane ich rozvoj a rast. "Učiť sa byť človekom znamená prostredníctvom vzájomnej komunikácie rozvíjať skutočný pocit byť jedinečným členom komunity ako indivíduum: tým, kto chápe a uznáva jej názory, túžby a metódy a kto prispieva k ďalšej premene organických síl na ľudské zdroje a hodnoty" ([15], 160). Utváranie komunity je proces, ktorý sotva môže byť niekedy úplne zavŕšený a musí sa rekonštruovať stále nanovo ([15], 160).

3. Etika pragmatizmu. Pragmatizmus má, pravdaže, svoju vlastnú bohatú etickú koncepciu, aj keď sa neraz dezinterpretuje ako "filozofia bez etiky", či dokonca "filozofia bez morálky". Je zaujímavé, že rekonštrukcii a rozvíjaniu tejto oblasti sa v pragmatizme začala venovať pozornosť vo väčšej miere až v ostatných rokoch.⁵

V nadväznosti na svoj humanizmus všetci klasickí pragmatisti odmietali etický dogmatizmus a autoritárstvo. Formovali metódu inteligentného etického myslenia a konania, aplikovateľnú na konkrétnu situáciu. V súlade s princípom pragmatizmu je ich etika v podstate konzekvencialistická a v súlade so svojím antidualizmom a antifundacionalizmom nerobili striktný rozdiel ani medzi vedou a etikou. Vedecká metóda môže byť aj metódou etiky a etika môže byť založená na vede. Touto metódou je však okrem iného Peirceov falibilizmus, t. j. uznávanie korigovateľnosti každej etickej normy z hľadiska ľudských cieľov a dôsledkov. W. James priamo napísal: "Pravidlá sa tvoria pre človeka, nie človek pre pravidlá... a ten najmravnejší život spočíva vždy v rozbíjaní pravidiel, ktoré sa stali priúzkymi pre konkrétny prípad" ([16], 206 – 209). S tým súvisí aj ďalšia charakteristika tejto etiky, Deweyho inštrumentalizmus. Etické normy sú jednoducho naším ľudským produktom a nástrojom na riešenie morálnych problémov a situácií a pri správnom pochopení z toho nijako nevyplýva ľubovoľnosť či subjektivizmus týchto noriem. Nemáme však možnosť korigovať tieto normy inak než inteligentnou komunikáciou v spoločenstve, v ktorom tieto normy vznikajú a uplatňujú sa. Podstata morálky a etiky je hlboko sociokultúrna

⁴ K pragmatistickej filozofii komunity pozri napr.: Lachs, J.: *A Community of Individuals*. New York and London: Routledge 2003; Green, J. M.: *Deep Democracy. Diversity, Community, Transformation*. Lanham: Rowman and Littlefield 1999; Campbell, J.: *The Community Reconstructs*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press 1992.

⁵ Pozri napr.: Carden, S. D.: *Virtue Ethics: Dewey and MacIntyre*. London and New York: Continuum 2006; Fesmire, S.: *John Dewey and Moral Imagination: Pragmatism in Ethics*. Bloomington: Indiana University Press, 2003; Edel, A.: *Ethical Theory and Social Change: The Evolution of John Dewey's Ethics, 1908 – 1932*. Somerset, N. J.: Transaction Publishers 2002; Keulartz, J., Korthals, M. Schermer, M., Swierstra, T. (eds.): *Pragmatist Ethics for a Technological Culture*. Dordrecht: Kluwer 2002.

a konsenzuálna. Komunita sama v konečnom dôsledku rozhoduje o tom, aké etické normy, pravidlá a princípy v praxi platia. Peirceovský konsenzus je legitímnou cestou, ktorá k tomu vedie. Podľa Deweyho medzi cieľmi a prostriedkami nášho konania existuje kontinuita a nemožno ich od seba oddeľovať. Etické ciele v žiadnom prípade nemôžeme dosahovať neetickými prostriedkami, ak nechceme, aby samotné ciele stratili svoju hodnotu. Hodnotné ciele však v žiadnom prípade nie sú tie, po ktorých iba "túžime". Dewey rozlišoval medzi "vytúženými" a "žiaducimi" cieľmi ([17], 217 – 219), pričom pri tvorbe cieľov a výbere prostriedkov na ich dosiahnutie je z etického hľadiska mimoriadne dôležité zvažovať možné budúce dôsledky.

V nadväznosti na svoj naturalizmus všetci klasickí pragmatisti stavali svoju etiku na návykoch (pozri [18]). Prvotné návyky dedíme biologicky, druhotné návyky si osvojujeme (a tiež "dedíme") kultúrne. Návyky sú teda tým, čím sa primárne riadime vo svojom správaní a konaní v oveľa väčšej miere než vedomým rozhodnutím (deliberáciou). Túto antintelektualistickú teóriu ľudského správania a konania rozvinul najmä Dewey [19]. Nejde tu však o žiadny mechanistický (biologický ani kultúrny) determinizmus. Človek môže meniť svoje návyky vrátane morálnych, aj keď je to jedna z najťažších úloh, na ktorú potrebuje nielen inteligenciu, ale aj energiu (biologickú a "sociálnu").

Pragmatistická etika existuje a je to etika ako každá iná. Jeden zo súčasných autorov ju charakterizoval takto: "Etika pragmatizmu používa kritériá bez toho, aby bola kriteriálna. Je objektívna bez toho, aby bola absolutistická. Uznáva, že etické súdy sú relatívne bez toho, aby bola relativistická. A toleruje – dokonca víta – určité morálne diferencie bez toho, aby sama kolísala" ([18], 400). "Pochopiť takúto etiku môže byť skutočne problém pre toho, kto hľadá večné a nemenné etické pravdy a princípy" ([18], 419).

- **4. Pragmatistická bioetika.** Na základe načrtnutých filozofických východísk klasického pragmatizmu môžeme formulovať niektoré základné princípy a črty pragmatistickej bioetiky. Jej tematické pole sa zatiaľ vymedzuje najmä otázkami všeobecných prístupov a metodológie, genetiky a klonovania, smrti a umierania, ale najmä rozhodovania a konania v medicínskej praxi; značnú pozornosť venujú niektorí autori taktiež ponímaniu zdravia a choroby, vzťahu lekára a pacienta, ako aj otázkam inštitucionalizácie zdravotníckej starostlivosti a jej reformy (pozri [1]).
- 4.1 Všeobecné prístupy a metodológia. Pragmatizmus pristupuje k bioetickým otázkam ako filozofia a etická koncepcia, ktorá sleduje predovšetkým to, aby bola "relevantná pre život" [20]. Z tohto hľadiska má táto koncepcia so svojou orientáciou na praktické konanie ľudí a praktické problémy isté prednosti pred inými koncepciami, keď napr. bioetiku chápe ako "súbor sociálnych praktík" a "sociálnu aktivitu", a nie iba ako teoretické uvažovanie ([20], 13) alebo "konceptuálnu analýzu princípov" ([20], 109). Z toho je zrejmé, že pragmatizmus nie je zaskočený pluralitou týchto praktík, skôr naopak, pohybuje sa aj v pluralite stanovísk a perspektív, pokiaľ ide o jednotlivé problémy. Bioetické skúmanie musí počítať s Peirceovým princípom falibilizmu, podľa ktorého "naše poznanie nie je nikdy absolútne, ale vždy sa pohybuje takpovediac v kontinuu neistoty a neurčitosti" ([21], par. 71). Bioetické problémy sú živé problémy, ktoré treba chápať a riešiť v kontexte konkrétnej situácie. Tieto problémy môže riešiť iba komunita odborníkov, ktorá však nemôže apriórne vylučovať ani participáciu laikov (napr. samotných pacientov). "Centrálny problém bioetiky dnes spočíva v tom, že sa pokúša pochopiť zložité morálne otázky oddelene od sociálneho kontextu, v ktorom sa vyskytujú... Bioetika nie je ako chirurgia, v ktorej do-

časné odstránenie jednotlivého nádoru umožní pacientovi žiť ďalej. Má skôr bližšie k tomu, čo robíme, keď zvládame chronickú chorobu, pri ktorej je každý pokus plný rizík a každá liečba kompromisom" ([20], 109). Bioetická skúsenosť má interaktívny, komunikatívny charakter a jej výsledok môže byť iba produktom konverzácie a konsenzu. Morálne dobro nie je statické ani hotové, je potrebné ho hľadať a vytvárať aj experimentálne. Ďalším znakom pragmatistického prístupu je úsilie o rekonštrukciu existujúcej bioetickej agendy (v teórii i v praxi) na základe metódy sociálnej inteligencie.

4.2 Genetika a klonovanie. Pragmatisti vychádzajú z komplexnosti bioetických problémov a odmietajú akékoľvek zjednodušujúce riešenia. V prípade takých radikálne nových a riskantných podujatí, ako sú genetické manipulácie a tendencie k eugenickým vylepšeniam, zaujímajú pragmatisti skôr uvážený než nadšený postoj. Ich princípmi sú sledovanie dôsledkov a priorita dobra pred pravdou. Usilujú sa, prirodzene, pochopiť fenomén genetiky a vedecké genetické informácie, ale upozorňujú na to, že všetko má svoj sociálny a kultúrny kontext, ktorý je pre ľudský život a dobro rovnako dôležitý ako vedecký pokrok. Hlavnou etickou kategóriou, ktorú sa v tomto kontexte pokúšajú uplatňovať, je inteligentné a zodpovedné rozhodovanie (pozri [1], 152 – 167). Apelujú na to, že v tejto situácii majú mimoriadnu zodpovednosť rodičia a vychovávatelia budúcich generácií. Súčasná kultúra je posadnutá honbou za "perfektnosťou" po všetkých stránkach, avšak umelé vylepšovanie – aj za pomoci genetiky – treba odlišovať od obnovy zdravia a terapie. Je preto namieste klásť otázku účelov a tvrdiť, že "účely tvoria centrálnu a v súčasnosti najzanedbanejšiu časť v chápaní problémov bioetiky" ([20], 110). Liečebné účely genetického výskumu a klonovania sú jedna vec, kým akékoľvek iné "zdokonaľovanie" človeka hrozí prehrešením sa nielen voči tradičnej morálke, ale aj voči budúcim možnostiam života. Ak rodičia prijmú ideál "dokonalého dieťaťa", musia čeliť prinajmenšom rizikám manipulatívnosti, preťaženosti, krátkozrakosti či unáhlenosti svojho konania voči deťom. Pragmatizmu je cudzie čierno-biele videnie a dualizmus optimizmu a pesimizmu. Naopak, jamesovská koncepcia meliorizmu je práve koncepciou "vylepšovania" sveta i človeka. Ide však o to, aby sme tieto tendencie zvládli, a preto by napríklad bioetici mali vstúpiť do diskusie o genetických výskumoch skôr, než sa stanú technológiou (pozri [1], 168 – 180).

4.3 Smrť a umieranie. Otázky ukončenia ľudského individuálneho života tematizujú pragmatisti vo viacerých rovinách. Všímajú si nielen biologické, ale aj sociálne a kultúrne stránky tohto procesu. V duchu Jamesovho pluralizmu poukazujú na to, že vo fenoménoch smrti a umierania je veľa náhodilého, neurčitého, temného a nedôstojného, ale predsa len prirodzeného ([1], 97 – 112). K definícii smrti (mŕtveho človeka) pristupujú skôr z hľadiska osoby ako celistvejšieho kritéria, a nie z hľadiska organizmu, resp. nezvratného zlyhania iba jedného orgánu (mozgu, srdca, pľúc). Smrť nastáva až odchodom osoby, na ktorú sa viaže najmä vedomý sociálny život, preto môže dôjsť k paradoxom: osoba zomrela, ale organizmus žije (kóma), alebo naopak (Alzheimer) ([1], 181 – 193). Hľadisko osoby zastávajú niektorí pragmatisti aj v otázke samostatného dobrovoľného ukončenia života a uznávajú popri práve na život aj "právo na smrť". Argumentom je pre nich práve to, že nie každú podobu života stojí za to žiť a že právo posúdiť to musíme priznať každej osobe tak isto, ako jej priznávame právo na samostatné konanie vôbec ([1], 194 – 203). Z tohto hľadiska majú pragmatisti blízko k argumentom v prospech eutanázie, hoci na druhej strane kladú otázku zmyslu v procese umierania a významne podporujú silu komunity v zvládaní ťažkých, nevyliečiteľne chorých stavov ([1], 113 – 128).

- **4.4 "Klinický pragmatizmus".** Tento termín zaviedli niektorí autori explicitne na to, aby odlíšili metódy a praktiky svojej klinickej praxe a rozhodovanie o etických dilemách v medicínskych otázkach od iných tradičných prístupov, napr. od deontológie alebo kazuistiky. Riadia sa pritom "princípmi" pragmatistickej filozofie, ako sú kontextualizmus, konzekvencializmus, falibilizmus, participácia, inteligencia. Východiskom je pre nich pochopenie situácie a stanovísk pacienta, otvorená diskusia o cieľoch a prostriedkoch liečenia a konsenzuálne prijatie výsledku ako najlepšej hypotézy ([1], 30 44). Analogické prístupy a postupy navrhujú v klinickej praxi používať aj iní autori, hoci nehovoria o "klinickom pragmatizme", napr. princíp kooperatívnosti ([1], 73 83) alebo "princíp dohody" v klinickom vzťahu lekára a pacienta ([1], 84 96).
- **4.5 Starostlivosť o zdravie a liečenie.** Pragmatisti rekonštruujú tradičný bioetický koncept autonómie na báze svojich konceptov sociality indivídua, spoločnej skúsenosti, a najmä komunity. Interaktívne začlenenie pacienta do starostlivosti komunity má terapeutické efekty (pozri [22]). Ďalším dôležitým konceptom pre udržanie zdravia a pre liečenie sú "návyky", a to nielen na strane pacienta, ale aj na strane lekára. Jedným z takýchto škodlivých rutinných návykov je "paternalizmus" lekára vo vzťahu k pacientovi, ktorý je vlastne ignoráciou druhého ako osoby a istou formou uplatňovania moci lekára. Podľa pragmatizmu dokonca ani "osvietený paternalizmus" nemá nič spoločné so zdravými etickými návykmi v procese liečenia ([1], 45 59). Podobne Jamesov antidualizmus v poňatí mysle a tela môže slúžiť na rekonceptualizáciu liečebných procedúr ([1], 129 138).

Popri "individuálnej bioetike" rozvíjajú pragmatisti aj "inštitucionálnu bioetiku", t. j. rekonceptualizáciu a rekonštrukciu inštitúcií zdravotnej starostlivosti vrátane funkcií etických komisií a konzultantov. Svoj model bioetických komisií stavajú na pluralizme a konsenzualite ([1], 60 – 70), kým kompetentnosť bioetických konzultantov, či už v rámci inštitúcií, alebo mimo nich, na kultúrnom kontextualizme a špecifickej etickej odbornosti ([1], 246 – 253). Vo vzťahu k dizajnu a praktickému manažmentu zdravotníckych inštitúcií je stanovisko pragmatistov jednoznačne kritické tam, kde sa zavádza systém tzv. manažovanej starostlivosti, ktorý berie zdravie a liečenie ako tovar. Považujú ho za prípad agresívneho prieniku podnikania do tejto sféry, ktorý pod zámienkou efektívnosti zamieňa efektívnosť v liečení za ekonomickú efektívnosť. V tejto súvislosti poukazujú na kritické a katastrofálne javy v takomto modeli v samotných USA nielen v oblasti manažmentu (štandardizácia, byrokratizácia atď.), ale najmä v oblasti cieľa, pre ktorý takéto inštitúcie existujú, t. j. v oblasti zdravia a liečenia (vnímanie pacienta cez čísla, kvantitativizmus ako miera kvality atď.). ⁶ Z hľadiska pragmatizmu je ľudské zdravie hodnotou (biologickou i sociálnou), ktorá fundamentálne súvisí s hodnotou ľudského života a starostlivosťou, ktoré si vyžadujú inú paradigmu, než je klasický trhový systém ([1], 204 – 245).

LITERATÚRA

- [1] MCGEE, G. (ed.): Pragmatic Bioethics. Nashville and London: Vanderbilt University Press 1999.
- [2] MCGEE, G.: *The Perfect Baby: A Pragmatic Approach to Ethics*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield 1997.

⁶ Je zrejmé, že kritika takéhoto modelu analogicky platí aj pre oblasť školstva, vzdelávania a vedy, kde môžeme aj u nás sledovať "víťazstvo" ekonomizmu, kvantitativizmu, byrokratizmu atď.

- [3] KUSHE, H. SINGER, P. (eds.): A Companion to Bioethics. Oxford: Blackwell 1998.
- [4] KUSHE, H. SINGER, P. (eds.): Bioethics. An Anthology. Oxford: Blackwell 1999.
- [5] BEAUCHAMP, T. L. WALTERS, L. (ed.): Contemporary Issues in Bioethics. Belmont: CA, Wadsworth 2003.
- [6] RYDER, J. (ed.): American Philosophic Naturalism in the Twentieth Century. Amherst: Prometheus Books 1994.
- [7] ROCKEFELLER, S. T.: *John Dewey. Religious Faith and Democratic Humanism.* New York: Columbia University Press 1991.
- [8] DEWEY, J.: *Logic*: The Theory of Inquiry. In: DEWEY, J.: *The Later Works*, 1925 –1953. Volume 12, 1938. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1986.
- [9] KASS, L. R.: Toward a More Natural Science: Biology and Human Affairs. New York: Free Press 1986.
- [10] BOISVERT, R.: From the Biological to the Logical: John Dewey's Logic as a Theory of Inquiry. In: ROSENTHAL, S. B. – HAUSMAN, C. R. – ANDERSON, A. R. (eds.): Classical American Pragmatism: Its Contemporary Vitality. Urbana and Chicago: University of Illinois Press 1999, s. 45 – 58.
- [11] DEWEY, J.: The Quest for Certainty. In: DEWEY, J.: *The Later Works*, 1925 1953. Volume 4: 1929. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1984.
- [12] JAMES, W.: Pragmatizmus a humanizmus. In: VIŠŇOVSKÝ, E. MIHINA, F. (ed.): Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia. 1. zv. Bratislava: IRIS 1998, s. 269 –271.
- [13] HOOK, S.: The Quest for Being and Other Essays. Buffalo, NY: Prometheus Books 1991.
- [14] MEAD, G. H.: Mind, Self, and Society. Chicago: University of Chicago Press 1934.
- [15] DEWEY, J.: Rekonštrukcia liberalizmu. Bratislava: Kalligram 2001.
- [16] JAMES, W.: The Moral Philosopher and the Moral Life. In: JAMES, W.: *The Will to Believe and Other Essays on Popular Philosophy*. New York: Dover 1956, s. 184 215.
- [17] DEWEY, J.: The Theory of Valuation. In: DEWEY, J.: *The Later Works*, 1925 1953. Volume 13: 1938 1939. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1988.
- [18] LAFOLLETT, H.: Pragmatic Ethics. In: LAFOLLETTE, H. (ed.): *The Blackwell Guide to Ethical Theory*. Oxford: Blackwell 1999, s. 400 419.
- [19] DEWEY, J.: Human Nature and Conduct. In: DEWEY, J.: *The Middle Works*, 1899 1924. Volume 14: 1938 1939. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1983.
- [20] LACHS, J.: The Significance of Purposes for Bioethics. In: LACHS, J.: A Community of Individuals. New York and London: Routledge 2003.
- [21] PEIRCE, C. S.: Colelcted Papers. Vol. 1. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1931.
- [22] MICAH, H. D.: Community as Healing: Pragmatist Ethics in Medical Encounters. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield 2001.
- [23] LIGHT, A. KATZ, E. (ed.): Environmental Pragmatism. New York and London: Routledge 1996.
- [24] MCDERMOTT, J. J.: Feeling as Insight: The Affective Dimension in Social Diagnosis. In: Bolger, R.: (ed.): *Hippocrates Revisited*. New York: Medcom 1973.
- [25] RYDER, J.: Zmierenie pragmatizmu a naturalizmu. In: Filozofia, roč. 57, 2002, č. 2, s. 123 136.

Text bol vypracovaný v rámci grantových úloh VEGA č. 1/3603/06 a 2/6043/26.

prof. PhDr. Emil Višňovský, CSc. Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV Klemensova 19 813 64 Bratislava 1 SR